



21.87x30.88	1/7	עמוד 64	מספחה - השבועון לבית היהודי	22/07/2021	78147499-9
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

# חילונים של

# נדר

זו הייתה קבוצה נלהבת של אנשי רוח דתיים וחילוניים, שהסכימו להקריב את חייהם עבור משימה אחת: **הצלת אוצרות הרוח של יהדות וילנא** | היו רגעים שהם כבר ראו את המוות מול העיניים, אבל הם לא עצרו לרגע | צלילה מרתקת אל אחד ממבצעי העוז המרתקים של מלחמת העולם השנייה

## נועם פלאי

צילומים: הספרייה הלאומית, המוזיאון הממלכתי ע"ש הגאון מווילנה - ליטא, יו"א, יד ושם



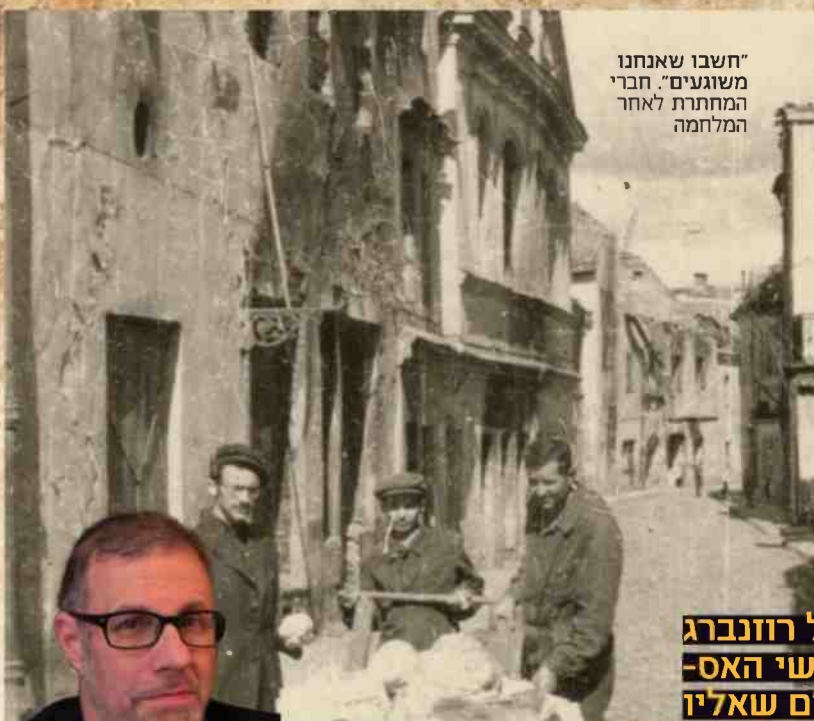
22.19x31.19	2/7	עמוד 65	משפחה-השבועון לבית היהודי	22/07/2021	78147500-2
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					



ביזה תרבותית. עובד כפיה יהודי ממיין ספרים



21.4x30.88	3/7	66	עמוד	מספחה - השבועון לבית היהודי	22/07/2021	78147501-3
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910						



"חשבו שאנחנו משוגעים" חברי המחותרת לאחר המלחמה



מחקר מעמיק. דוד פישמן



חזרו הביתה. הספרים שנתפסו בגרמניה לאחר המלחמה

ילנא, תש"ג (1943)

1 כבר מרחוק שומעים את הצרחות. תור הנכנסים אל הגטו, הולך ומתקצר. החיילים בודקים את הנכנסים אחד-אחד. והיום יש תגבורת. אוברשארפירר ברונו קיטל, ניצב שם. צעיר, גבוה, כהה ונאה. מספיק להזכיר את שמו, כדי להחוויר את הפנים. קיטל, מוזיקאי במקצועו, אך רוצח בתפקידו. לפעמים הוא נכנס לגטו כדי לירות באנשים להנאתו. עוצר אדם ברחוב, מציע סיגריה ושואל: 'רוצה אש?' כשהיהודי מהנהן, קיטל שולף אקדח ויורה בראשו. עכשיו ממתנה שורה של יהודים רועדים לעבור מול עיני הפלדה שלו. בהם ממתין גם שמרקה קצ'רגינסקי. אלא שמספיק מבט אחד כדי לזהות. הוא נפוח מדי. ובגטו וילנא, אדם שנראה נפוח מדי, מחביא משהו מתחת למעיל.

"זרוק את זה. זרוק את זה!" מתחננים אליו כמה ידידים. אבל שמרקה לא מתכוון לזרוק את הסחורה שהברית. הוא יודע שזה גם לא יעזור לו. אם המטען יתגלה, יתגלו גם חבריו למחותרת. הדבר היחידי שביכולתו לעשות - קומוניסט -

אתאיסט שמעולם לא הלך לבית הכנסת - לחכות ולהתפלל. בסוף קורה הנס. רגע לפני שמגיע תורו, קיטל נעלם.

עכשיו ננעצות עיניים רעבות בשמרקה בר-המזל, שבניגוד לאחרים לא השליך את המטען שלו בפאתי הרחוב. אבל

מתחת למעיל שלו לא מסתתרים מאכלים, גם לא מטבעות. מדובר באוצר מסוג אחר: שני מעילים ישנים של ספר תורה ועוד כמה ספרים עתיקים. כמו שמתאים לחבר בכיר בבריגדת הנייר.

**אנשיו של רוזנברג התלוו לאנשי האס-אס בכל מקום שאליו הגיעו, על מנת לאתר רכוש בעל ערך ולשלוח אותו למוסדות המחקר של המפלגה הנאצית**

**לוחמי הנייר**

'בריגדת הנייר' היה הכינוי שניתן בזלזול לשמרקה קצ'רגינסקי וחבריו על ידי שומרי הגטו היהודים. (שאת סיפורם הלא-יאמן מגולל דוד פישמן בספרו "מחותרת הנייר", שראה אור בעברית לאחרונה בהוצאת מאגנט) הם היו קבוצת אנשי-רוח יהודים, שמונו על ידי הגרמנים לסייע למטה ה-ERR (ראשי התיבות של: Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, כוח המשימה של הרייכסלייטר רוזנברג). המטה הזה היה תחת פיקודו של הנאצי אלפרד רוזנברג, מי שראה את עצמו כ'פילוסוף של הרייך השלישי', שעסק בהחרמת רכוש 'בעל ערך תרבותי' על מנת 'לחקור' את 'השאלה היהודית'.

אנשיו של רוזנברג התלוו לאנשי האס-



9.29x26.23	4/7	עמוד 67	מספחה - השבועון לבית היהודי	22/07/2021	78147504-6
מאגנס - הוצאת ספרים - 25910					

אס בכל מקום שאליו הגיעו, על מנת לאתר רכוש בעל ערך ולשלוח אותו למוסדות המחקר של המפלגה הנאצית, כמו 'המכון לחקר השאלה היהודית' בפרנקפורט, או ספריית בית הספר הגבוה של המפלגה הנאצית.

כשכבשו הנאצים את וילנא, הם הבינו שמדובר בעיר שבה יש הרבה אוצרות יהודיים חשובים. זו הייתה הסיבה שהם מיהרו להקים בה מטה מיוחד, שבראשו עמד ד"ר יוהנס פוהל, שנחשב כ'מומחה לעברית'. פוהל למד עברית מקראית ומודרנית במכון האפיפיורי למקרא בירושלים, ואף שמע ככל הנראה הרצאות באוני' העברית, אך בהמשך דרכו השיל מעליו את גלימת הכמורה והצטרף לשורות המפלגה הנאצית. הציונים שקיבל פוהל בעת לימודיו היו בינוניים למדי, אבל באירופה הכבושה הוא התהלך כ'מומחה' ונהנה להפתיע את היהודים שפגש באוצר ידיעותיו. הוא הרשים בעברית ובאידיש הטובות שלו, בעובדה שידע לקרוא כתב רש"י ואפילו בהיכרות השטחית שלו עם הגמרא. הסיסמא שלו הייתה: "Judenforschung ohne juden" - יודנפורשונג (-מחקר היהודים) ללא יהודים. אבל גם הוא נאלץ להיעזר ביהודים בעבודתו.

הפשיטה על אוצרות הרוח של וילנא התרחשה ימים אחדים לאחר המתקפה הנאצית על ברית המועצות, מה שמלמד על העדיפות הגבוהה שרחשו הנאצים למלחמת הרוח. פוהל הסתובב עם מרצה ללימודי מזרחנות ומקרא בשם הרברט גוטהרד, עצר אנשים שחשב שיכולים להועיל ופשט במקביל על האקדמיה האידישאית הווילנאית 'ייווא', על ספריית שטראשון הידועה ועל בית הכנסת הגדול של וילנא, הלא הוא ה'שְׂטֶאָטְשׁוּל'.

חייליו של רוזנברג בזזו אוצרות יודאיקה מכל הבא ליד, אבל היו רחוקים מלמצוא את הפוטנציאל של ירושלים דליטא.

שנה לאחר מכן חזרו אנשי ה-ERR שנית, הפעם על מנת לעבוד בצורה מסודרת יותר. הם הבינו שלא מספיק לגייס "מומחים" גרמנים למחצה ושאינו מנוס אלא לגייס גם מומחים יהודים שנראים להם 'מועילים'. כך הגיעו אל הרמן קרוק, זליג קלמנוביץ' וחיילי לונסקי.

הם נבחרו בעיקר בגלל הידע. חיילי לונסקי היה הספרן המיתולוגי של ספריית שטראשון המקורית; זליג קלמנוביץ' היה חוקר ב'ייווא' שעל סיפה של המלחמה חזר בתשובה והתקרב לדת. אמרו עליו שבסביבתו אין צורך באנציקלופדיות.

רק הרמן קרוק לא היה תושב ותיק של וילנא, אבל הוא התעלה על כולם באהבתו הרבה לספרים. הוא היה פעיל ב'בונד' והגיע לוויילנא מוורשה יחד עם עוד עשרות פליטים אינטלקטואלים שברחו ממנה מחמת המלחמה. הוא נודע כאיש בעל הליכות אציליות ומראה מוקפד, שהותירו רושם על רואיו. למרות זאת, כאשר הגיע לוויילנא, אחרי חודש של מנוסה שבה ישן בתחנות רכבת מפוחמות וחמק בדרך נס מקליעים גרמניים, שם פעמיו קודם כל לספריית שטראשון ול'ייווא' על מנת ללמוד את הקטלוגים שלהם. רק אחר כך ניאות לחפש מקום לגור ולהחליף בגדים. הוא נותר בוויילנא למרות שקיבל ויזות לאמריקה, מתוך רצון למצוא את אשתו - החלטה שעלתה לו בחייו.

לאחר שהיהודים גורשו לגטו, הקים קרוק ספרייה מאולתרת בתוככי הגטו, זאת בניסיון לספק נחמה לתושביה המפוחדים של וילנא. לשמה היא זכתה בשל העובדה שהיא מוקמה ברחוב שטראשון 6. מאוחר יותר חברו אליו גם קלמנוביץ' ולונסקי לנהל את ספריית הגטו. יחד ניסו להציל כמה שיותר ספרים ולהביא אותם לתושבי הגטו.

כעת פנה אליהם ד"ר האנס מולה, שעמד בראש צוות ה-ERR המקומי, והודיע להם על מיזוג ספריית שטראשון עם ספריית וילנא וציווה עליהם למיין את הספרים, לקטלג אותם, לברור את הספרים הטובים והחשובים ביותר ולשלוח אותם לגרמניה. את כל היתר, ישלחו להשמדה. במילים פשוטות, הוא הודיע להם שהם נבחרו להיות משמידי הספרים של וילנא.

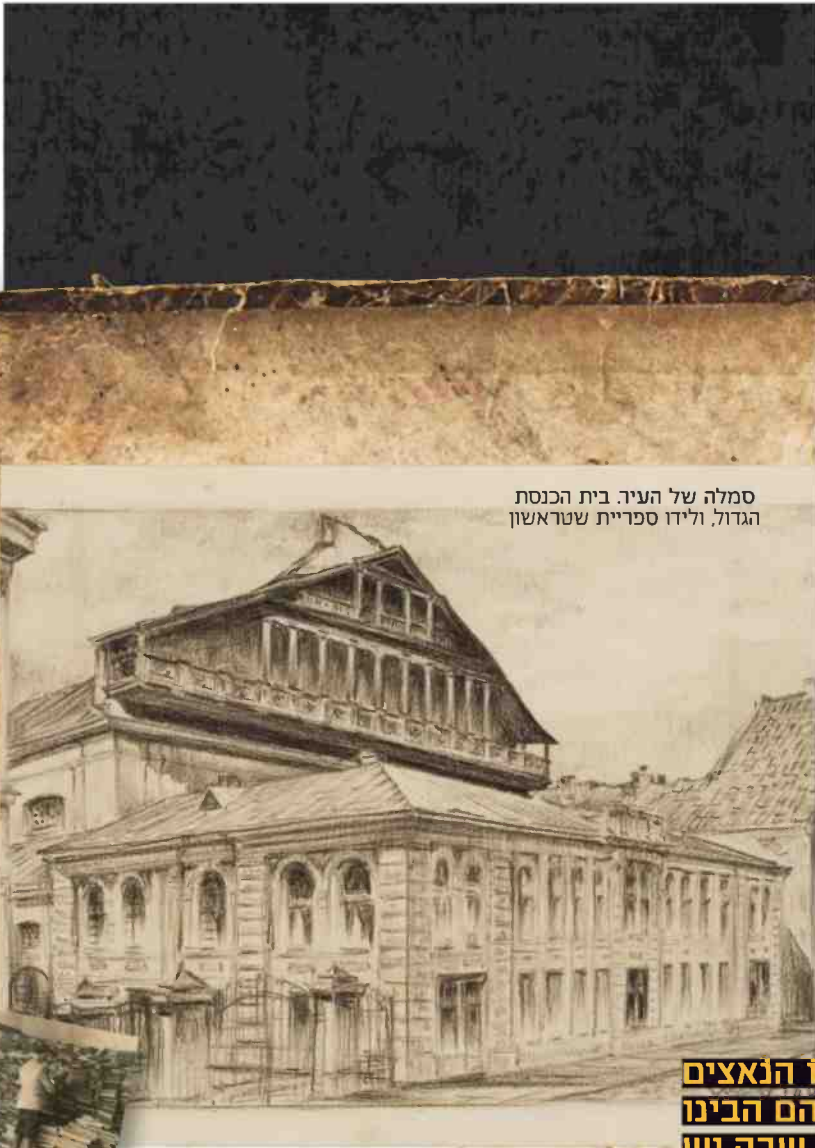
## ירושלים דליטא

כך קמה לה 'בריגדת הנייר'. קבוצה מגוונת, מרביתה חילונים, חלקם דתיים. היו שם משוררים, אינטלקטואלים וספרנים, צעירים ומבוגרים, אנשי המפלגה הקומוניסטית עם סוציאליסטים וציונים. את כולם הניעה תשוקה אחת: לשמר כמה שיותר אוצרות רוח למען הדורות הבאים, להבריח כמה שיותר ספרים מתחת לאפם של הנאצים.

המסירות שלהם למילה הכתובה לא הייתה מובנת מאליה, והייתה כרוכה בלא מעט התנגדות. היו לא מעט שראו בניסיונות ההצלה של ספרים ותשמישי קדושה כבזבזו לריק של מאמצים, שמוטב שיוקדשו להצלת חיי אדם. הכינוי 'בריגדת הנייר' בא לבטא את הזלזול שרחשו למאמצי ההברחה. במקום להבריח אוכל או דברים



20.93x31.27	5/7	עמוד 68	משפחה-השבועון לבית היהודי	22/07/2021	78147503-5
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					



סמלה של העיר. בית הכנסת הגדול, ולידו ספריית שטראשון

תגלית חשובה. שער הספר

**כשכבשו הנאצים את וילנא, הם הבינו שמדובר בעיר שבה יש הרבה אוצרות יהודיים חשובים. זו הייתה הסיבה שהם מיהרו להקים בה מטה מיוחד, שבראשו עמד ד"ר יוהנס פוהל, שנחשב כ'מומחה לעברית'.**



משוררים ללא חת. אברהם סוצקבר ושמרקה קצ'רגינסקי

בעלי תועלת, הם מבריחים ניירות בעלמא. אחרים קראו להם: 'הבריגדה העשויה מנייר' - תואר שנועד ללעוג לגופם הצנום והחלוש של חבורת האינטלקטואלים. אבל אנשי המחתרת לא ראו תוחלת בהתמקדות בהווה. הם שיערו את מה שלמרבה הצער התברר כנכון: ליהדות וילנא אין הרבה תקווה תחת שלטון האימים הנאצי. בסיטואציה שבה חייו של כל יהודי היו תלויים מנגד והעתיד לא בישר על אף שינוי חיובי, הם ידעו שיתכן מאוד שאף אחד מהם לא יראה את המחר, לכן הם ניסו לעשות הכל על מנת לדאוג שבעתיד יישאר משהו מהאוצרות של יהדות ליטא.

היה יותר משהו אירוני בכך, שאנשים שגדלו הרחק מכל ניחוח של דת, סיכנו את עצמם על מנת להציל גווילים של ספר תורה, או כתב יד של הגאון מווילנא. אנשים שחלקם השתייכו לתנועה שחרטה על דגלה 'עולם ישן עדי יסוד נחריבה' - ראו לנכון לעמוד מנגד כאשר אותו עולם חישב להיכחד, ואף מסרו את נפשם על כך.

שנים לאחר מכן, תישאל גב' רחל קרינסקי, מהבודדות ששרדו מבין חברי המחתרת, כיצד לא חששה לחייה; מדוע סיכנה את ראשה עבור כמה כתבי יד וספרים דוממים? "לא האמנתי אז שראשי שייך לי", השיבה בפשטות. "חשבנו שאנחנו יכולים לעשות משהו למען העתיד".

כנראה שבכל זאת היה משהו בכינוי המפורסם של העיר וילנא 'ירושלים דליטא'. מספרים שאת הכינוי קיבלה העיר כבר באמצע המאה ה-17, כשביקשה להתקבל ל'ועד מדינות ליטא', שכלל את הקהילות הוותיקות גרודנא, בריסק ופינסק. כאשר סורבה, טענו ראשי הקהלה שיש להם בערים 333 - כמניין 'של"ג' - תושבים שיודעים את הש"ס בעל פה; מספר שגימד את מספר הלמדנים בעלי אותו שיעור קומה שבשלוש הקהילות גם יחד. "וילנא חייבת להתקבל", הכריז אחד מתלמידי החכמים של הוועד, "זוהי ירושלים דליטא!"

וילנא תמיד הייתה עיר מלאה בחכמים. אבל ללא ספק הסמל של העיר היה ונותר: הגאון. רבנו הגר"א מווילנא זי"ע. ביתו ובית המדרש שבו למד, שהיו שניהם סמוכים לבית הכנסת הגדול, נחשבו ל'אבן החן והכתר של ירושלים דליטא'. ברבות השנים וילנא השתנתה. כמו בכל

דוד פישמן  
**מחתרת הנייר**  
המלחמה על אוצרות הרוח של ירושלים דליטא



9.64x29.15	6/7	עמוד 69	משפחה-השבועון לבית היהודי	22/07/2021	78147502-4
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					

אירופה, תהפוכות החילון וההשכלה לא פסחו עליה. היא המשיכה להוות משכן לסופרים וחכמים, אך גם למשכילים, חברי 'בונד' וקומוניסטים. כעת, מלבד ישיבות כמו רמז"ל, בית הכנסת הגדול והקלויז של הגאון שבו למדו ה'פרושים' – תלמידי חכמים שנבחרו על ידי הקהל והמשיכו את מורשת תלמידי הגר"א – היו בעיר, להבדיל, גם מוסדות חילוניים-אידישאים, כמו המכון המדעי היהודי ייווא, או הגימנסיה האידית הריאלית.

אם במאה ה-19 נודעה וילנא בשל דפוס האלמנה והאחים ראם, שספריהם עיטרו כל בית מדרש; במאה העשרים פעל בה 'דפוס קלצקין', שנחשב לבית ההוצאה היוקרתי ביותר בעולם ההשכלה האידישאי.

אלא שבניגוד למקומות אחרים, שבהם תנועת ההשכלה והרפורמה מחקו באגרסיביות מסורות של מאות שנים, בוילנא נותר קשר הדוק עם המסורת והמורשת של העיר, גם כאשר תנועת ההשכלה קנתה בה שביתה. תושביה החילונים, הגם שהיו רחוקים מאורח חיים תורני, המשיכו להתפאר במסורת התורנית המפוארת של העיר ובאופי הלמדני של דורותיה הקודמים, והקהילות לא התנתקו זו מזו כפי שקרה בגרמניה ובהונגריה.

כך למשל, בספריית שטראשון המפורסמת, אפשר היה לראות תלמידי חכמים מבוגרים יושבים לצד תלמידי מוסדות להשכלה גבוהה צעירים בעלי מצנפות אדומות או כחולות. הספרייה הייתה פתוחה כל ימות השבוע, אך בשבתות ובחגים נאסר להביא אליה כלי כתיבה. בוילנא לא הייתה אופציה להישאר בור ולהתנכר לרוח.

אולי היה זה רק טבעי שדווקא שם נמצאה אותה קבוצה ייחודית ומשוונה, שחירפה נפשה בשביל אוצרות שלא היה להם שום ערך ממשי על פי צורכי החומר של אותה השעה – אם בכלל היה משהו טבעי בעולם באותו הזמן. גם אם הם לא זכו לשבת באוהלה של תורה, משהו מאותה הערצה ללמידה ואותו חיבור ייחודי לעבר שהיה נחלתה של העיר – המשיך לחלחל.

## כדורי האלמנה והאחים

בחזרה אל הגטו: המלומדים היהודים שנבחרו, נאלצו להתייצב מדי יום מול האוספים האדירים ולשרת את המפלצת הנאצית, שביקשה לעצמה את הפריטים הכי יקרים ונחשבים באוצר. את שליחת הספרים לגרמניה הציג מולר כ'השאלה', שנועדה להגן על הספרים, כביכול, הרחק מזירת הלחימה. בפועל, זאת הייתה ביזה לכל דבר ועניין.

כעת נותרה השאלה, מה עושים?

שלושת הספרנים היהודים נותרו נבוכים. האם לשתף פעולה עם הגנבה הנאצית, או לנסות להתחכם. הדעות נחלקו: הרמן קרוק היה סבור שיש להשאיר כמה שיותר ספרים בוילנא. זליג קלמנוביץ' נטה להאמין לדבריו של מולר, וטען שבגרמניה הספרים יהיו בטוחים יותר. "כל מה שהם ייקחו, יחזור אלינו בסופו של דבר. בנות הברית ינצחו, וימצאו את הספרים באשר הם", ניבא וגם צדק. למעשה, חלק גדול מהספרים שהועברו החזרו לבסוף, בעוד הספרים שהוטמנו בעליית הגג של ייווא נהרסו, כאשר פוצצו הנאצים את הבניין.

בסוף גברה הדעה שסברה שיש לנסות לעשות הכל על מנת לפגוע בביזה. גם קלמנוביץ' השתכנע שחייבים להבריח. אם היה למישהו ספק, אחרי תקופה הכל השתנה. מולר הגרמני והצוות שלו הועברו לקייב ובמקומם הגיע אלברט שפרוקט. ההבדל היה עצום. נכון ששניהם נאצים, אבל מולר לפחות היה ספרן, ובינו לבין קרוק הייתה סוג של הערכה הדדית. הוא הקפיד לדבר אליהם בנימוס והיה נראה שבאמת אכפת לו מגורל הספרים – לפחות יותר מאשר גורלם של האנשים שעליהם פיקד.

פעם אחת ראה קבוצה של גויים-ליטאים שלקחו במריצות ספרים מבית המדרש של חב"ד על מנת למכור אותם כנייר משומש. מולר עצר אותם והחרים את הספרים. הוא סיפר על כך לקרוק והבטיח לו שהוא ידאג שלספרי הקודש לא יקרה דבר.

שפרוקט, לעומת זאת, היה סוחר בהמות והבעלים של מפעל לעיבוד עורות בברלין. הוא היה נאצי מושבע יותר מאשר מולר, וגילם בהליכותיו את הבהמות שבהן סחר. גם לספרים הוא התייחס כמו אל מוצרי עור. הוא לקח מאות ספרי תורה ולמרבית הזעזוע עשה שימוש בקלף שלהם על מנת לתקן סוליות נעליים של חיילים גרמנים. את לוחות העופרת המפורסמים, שבהם הדפיסו האחים ראם את הגמרות, הוא שלח להתכה על מנת שישמשו לייצור כדורים עבור הוורמאכט. תחת התנהלותו האלימה והקפריזית של שפרוקט, ההברחות נעשו



21.71x30.25	7/7	עמוד 70	משפחה - השבועון לבית היהודי	22/07/2021	78147505-7
מאגנט - הוצאת ספרים - 25910					



**הפשיטה על אוצרות הרוח של וילנא התרחשה ימים אחדים לאחר המתקפה הנאצית על ברית המועצות, מה שמלמד על העדיפות הגבוהה שרחשו הנאצים למלחמת הרוח**

**לאחר שהיהודים גורשו לגטו, הקים קרוק ספרייה מאולתרת בתוככי הגטו, זאת בניסיון לספק נחמה לתושביה המפוחדים של וילנא**

הרבה יותר מסוכנות. אבל צוות לוחמי הבריגדה לא נואש. הם צירפו קבוצה של אינטלקטואלים שנועדו לעזור להם במיון הספרים: שמרקה קצ'רגינסקי - נער רחוב וילנאי שהפך למשורר; גב' רחל קרינסקי - מורה להיסטוריה שבעלה נרצח; ואברהם סוצקבר, שלימים נודע כאחד מגדולי המשוררים באידיש.

כלפי חוץ הם שיתפו פעולה עם הנאצים. אבל באמת הם עסקו בהברחה. כמעט מדי יום, כשהם היו חוזרים ממקום עבודתם - בספרייה שמחוץ לגטו - הבריחו באמתחתם כמה פריטים חשובים. שיטות ההברחה נחלקו לפי אופיים של הפריטים: את הספרים הקטנים ואת הדפים הבודדים היה ניתן להבריש מתחת למעיל, אבל את כרכי הגמרות הגדולים למשל, היו צריכים להבריש בשיטות יצירתיות יותר. פעם אחת ארגן קרוק משלוח של רהיטים לספרייה ברחוב שטראשון, על מנת להבריש בהם ספרים. את הרהיטים הוא העביר להנהלת הגטו, ואת הספרים הניח במחבוא.

יצירתי במיוחד היה שמרקה. הוא העז יותר מכולם. כמעט בכל יום בחזרתו לגטו, לקח עימו כמה פריטים. באחד הימים הוא נתפס בשער עם כרך גדול של גמרא. השומר הגרמני כבר דרך את האקדח, אבל שמרקה, בלי להתבלבל, הסביר לו ששפרוקט ביקש ממנו לקחת את הגמרא לגטו, לצורך תיקון. זה היה שקר כל כך נועז ומחוצף, שהשומר לא העלה על דעתו שאכן מדובר בבדיה ופשוט הניח לו להיכנס.

בין הפריטים המרשימים שהצליחו להבריש, היו הקירות הפנימיים של ארון הקודש בבית הכנסת הגדול, שאורכם היה 183 סנטימטרים, או לוח הזיכרון ההיסטורי שהוצב מעל מקומו של הגאון בקלויז (173 X 69 סנטימטר), שהוברחו

במשאית.

והיו גם הזדמנויות שלא כללו הברחות. כך למשל, פעם קיבל סוצקבר אישור להכניס כמה ניירות לצורך הסקה. הוא בחר בקפידה את הניירות: היו שם מכתבים וכתבי יד של טולסטוי, גורקי, סופרי השכלה מפורסמים, ציורים של שאגאל ואפילו - להבדיל - כתב יד יחיד במינו של הגאון מוילנא. בהזדמנות אחרת הצליחה המחותרת להבריש גם את 'פנקס פרנסי הקלויז של הגאון', שמשמש עד היום כתעודה היסטורית יחידה במינה, השופכת אור על

קורותיו של אותו בית מדרש מפורסם ונודע לתהילה. הפנקס נחשב לאחת מההצלחות הגדולות של מאמצי ההברחה. הם גם הצילו לא מעט ספרי תורה ותשמישי קדושה מגורל דומה לזה שאירע לאלו שנפלו לזרועותיו של שפורקט.

למחתרת הנייר היו גם מיזמים צבאיים: כאשר פפא"ו (המחתרת היהודית שלחמה בוילנא נגד הגרמנים) ביקשה לעשות את פעולת החבלה הראשונה שלה, הם נעזרו במדריכים סובייטיים לייצור פצצות שהוכנו בעזרת אנשי 'מחתרת הנייר'. בהמשך גויסו כמה מהחברים לפפא"ו והבריחו גם כלי נשק וגם ספרים. את אלה כמו את אלה הם הטמינו במקומות מסתור משותפים, חלק מהם שרדו אחרי המלחמה.

הייתה להם סייעתא דשמיא מופלאה. שמרקה חטף מדי פעם מכות, אבל אף אחד מהם לא הוצא להורג בגלל ההברחות. פעם אחת הכניס שמרקה מקלע שהוברח בתוך תיבה של ויולה. הוא הניח את המקלע מתחת לציור של שאגאל ושני ציורים נוספים, רגע לפני שהגרמנים הגיעו לסיו. כשהגרמנים הרימו את שני הציורים הראשונים, סוצקבר, שעבר בסמוך, היה בטוח שהגיע הסוף. הוא כבר רץ לספר לשמרקה.

קרינסקי שהייתה באותו אזור, לא הייתה שותפה לפעילות ההברחה, אבל בחושיה החדים ניחשה ששמרקה הבריש בתיבת כלי הנגינה משהו שהוא לא רק מוזן. הוא ניגשה לפתח הדלת וקראה לאחד הנאצים: "אדוני המנהל, מצאתי כתב יד חשוב!"

הנאצים הסתובבו, וקרינסקי הגישה להם מסמך מהמרד הפולני בשנת תק"צ (1830). הם עיינו במסמך ושכחו מהציור השלישי. האסון הכמעט ודאי נמנע ברגע האחרון.

**הכל לדורות הבאים**

זה היה מאבק הרואי, אבל אין לו סוף שמח. מרבית חברי המחותרת נספו בסוף המלחמה. רק חלק מהם ברחו. שמרקה, סוצקבר וקרינסקי שרדו מבין ששת חברי הבריגדה. שמרקה וסוצקבר, שני המשוררים של הקבוצה, ברחו ביחד והצטרפו לפרטיזנים.

לאחר המלחמה, מיד אחרי שהסתלקו הנאצים, הגיעו הקומוניסטים. הסכנה לא חלפה והניצולים פעלו יחדיו על מנת להבריש את הספרים, מתחת לאפם של הסובייטים, לסניף של ייווא בניו-יורק - פעולה שהייתה לא הרבה פחות מסוכנת מהברחה מתחת לאפו של שפורקט.

ספרי התורה המוברחים נמסרו אחרי המלחמה לרבי אייזיק אוזבנד, תלמידו של הגאון רבי ישראל גוסטמן, שהיה חבר בית הדין של וילנא בימיו של רבי חיים עוזר גרודז'ינסקי. שמרקה זכר את גורלם של הספרים שנעשו לסוליות נעליים, והוא חשש מדבר דומה שיעשו להם הסובייטים. למרות שלא היה

אדם דתי, הוא סיכן את עצמו והבריח אותם מהמוזיאון הסובייטי והעביר אותם לקהילה הדתית בוילנא, שערכה להם הלוויה בראש חודש סיוון תש"ה, ימים ספורים לאחר נפילת גרמניה הנאצית. היה זה מאורע מרגש עבור אנשים שבמשך שנים בקושי זכו לערוך הלוויות כהלכה לחבריהם שנספו.

אברהם סוצקבר, שהצליח להינצל אינספור פעמים מידי הנאצים, זכה להאריך ימים. כשהגיע לשטחים שתחת שלטון ברית המועצות, גילה שהוא הפך בימי המלחמה למשורר נערץ. ואכן, סוצקבר התמיד לחבר שירים גם בסיטואציות הקשות ביותר: פעם אחת ברח מהנאצים וקפץ לתוך מכל של סיד חי. תערוכת הדם והסיד גרמו לו לראות "את השקיעה היפה ביותר שראה מימיו".

פעם אחרת נמלט ממוות בטוח על ידי כך ששכב בתוך ארון-קבורה. גם על החוויה המצמררת הזו הוא כתב שיר.

גב' רחל קרינסקי זכתה גם היא להאריך ימים. לאחר המלחמה התאחדה עם בתה שרה, שאותה הפקידה בשעתו למשמרת אצל האומנת הפולנייה שלה, בעת הגירוש לגטו בוילנא.

דווקא שמרקה, שתמיד היה הרוח האופטימית בקבוצה, נספה בגיל צעיר - זאת לאחר שניצל מזוועות המלחמה. הוא נהרג בהתרסקות מטוס בהרי האנדים בחול המועד פסח תש"ה, בתאונה שעוררה זעזוע בקרב הקהילה היהודית. בין ארבעים ושש היה במותו.

גם הרמן קרוק לא זכה לראות את המח. הוא הוצא להורג בראש השנה תש"ה, יום לפני שהכוחות הסובייטיים כבשו את וילנא. הוא היה צעיר דיו לברוח, אך הוא סירב להשאיר את חבריו מאחור. רגע לפני שנרצח, עוד הספיק קרוק להטמין את היומנים בפני שישה עדים, בתקווה שמישהו מהם ישרוד והיומנים יימצאו.

אחד מהשישה אכן שרד, והיומן הפך לאחד היצירות המוערכות שנכתבו בשעת המלחמה. הוא כונה "ארכיון רינגבלום של אדם אחד על גטו וילנא, שהוא גם יצירת מופת ספרותית" ו"אחד הממוגזרים (-זיכרונות אוטוביוגרפיים שנכתבו על ידי בעליהם. נ.פ.) הגדולים בעולם מימי המלחמות".

בדף הפותח ליומנו של קרוק הופיעו השורות הבאות, שביטאו את פעלו בשנותיו האחרונות: "השכנים במחנה קלוגה שואלים אותי לעיתים:

למה אתה כותב בימים כה קשים? למה ובשביל מי?

אני יודע שנידונתי למוות ומחכה לתורי אבל עמוק בתוכי מכרסמת התקווה לנס שיכור מהעט הרועד בידי

אני רושם את הכל לדורות הבאים יום יבוא, ומישהו יאתר

את דפי האימה שאני כותב ומשמר". ■